

Найманның рулық шежіресі

Қазақ шежіресі басынан өткізген тарихи уақиғалардың бірде бірін есіне сақтамаған. Шыңғыс ханнан XIII ғасырда жеңілгеннен кейін найман жұрты Орталық Азияның әр өлкесін паналап күн кешеді. Мемлекеттік дербестігінен айрылған халық біреуден жеңіледі, біреуді жеңеді, басқаларға қызмет етеді, әйтеуір жан сақтайды, тарихи процестен тыс та қалмайды, монғол әскерлерімен біріге отырып, Европа мен Азияның басқа өңірлерін жаулауға атсалысады. Біраз бөлігі сол жаулап алған жерлерге сіңіп кетеді, бірақ өзінің “найман” деген көне атауын, этникалық бірлігін, рулық тұтастығын еш жоғалтпайды. Тіршілік заңына көніп, аман қалады, бүгінгі күнге жетеді. Кезінде Шыңғыс ханнан жеңілгендігін ұзына ғасырлар бойы наймандардың әлеуметтік-этникалық рулық санасы іште сақтады. Жауға деген зығыр мен жұдырық түюлі тұрды. XVII–XVIII ғасырларда найман батырлары Қара Керей Қабанбай мен Көкжарлы Көкжал Барақтардың суырылып алға шыққаны сондықтан ба деп ойлайды жаралы жүрек. Монғолдың «Алтын топшысында» кездесетін найман ардагерлерінің атаулары Жетітулық, Көксау Сабырақ пен қазақ наймандары шежіресіндегі Қытай, Қараеерей, Қарауыл-Жасақ секілді есімдердің семантикалық бірлігі осындай ойға қалдырады. Олар туралы жоғарыда айтылды.

Тарихшылар найманның жалпы саны туралы әр түрлі пікірлер айтады. Мысалы, белгілі ғалым Мұхамеджан Тынышбаев XIX ғасырдың аяқ кезіне орай мөлшермен 830 000 деп топшылаған еді.

Шығысқазақстандық Сейілхан Нұрғазыұлы мен Бошай Кітапбайұлының Тоқтамыс ханнан бері қолдан қолға таралып келе жатқан ауызекі шежіресі бойынша найман тайпасы «бір тұқымнан» – Найман шалдан тарайды. Тайпалық мифология 96-ға келген ақсақалға дулат елінен шыққан Ақсұлу кербездің сіңлісіне (кейін барлық найман алдында бас иіп «Есті ене» атаған) үйлендіріп, сонан Тоқпан деген болашақ күйеуін – Белгібайды табады-мыс. Мұнан біз көне хұндар мен түріктердің ортақ этногенетикалық мифологиясының ұшқынын байқаймыз. Осы Белгібай «Тоғыз таңбалы найманның» атасы саналады. Бұндай этникалық мифологияның астарында не жатыр, белгісіз. Әр айтушы шежірені өз білгенінше, қалауына, талғамына, естігеніне орай таратады. Бірақ негізгі сұлбасы ортақ. Желісі гомогенді, «бір ұрықтан» болып шығады. Шежіреде субъективтік пікір басым тұрады. Кез келген шежіре осынысымен қымбат, осынысымен «тәтті».

Ауызекі шежіреге сын айту қиын, әрине. Шежіре бұл жағынан халық шығармашылығының, жалпы фольклордың бір жанры десе де болғандай. Әрине, оның өз ерекшеліктері бар. Шежіре «тұқымдық», аталық идеологияны қатаң сақтайды және осы негізде түзіледі. Оның атқаратын ең басты әлеуметтік қызметі де – осы. Болмыста кездесе беретін кездейсоқтық шежіреде болмайды, өйткені шежіре арнайы жасалған тарихи-идеологиялық құрал, «аталық тізім», ол кейбір тарихи уақиғалардың өзін ескере бермейді, оларды «түзетіп» отырады. Тірі адамды «үлкен» қылып тұлғаландырып

жатады. Бұл – шежіренің тағлымдық, педагогикалық, тәрбиелік мәні. Найман шежіресі де осындай.

Атаны қадірлейді, оған «тіл тигізбейді», аруақты пір тұтады, жалпы қазақы санамен тұтасып жатады. Біз де аруақтар алдында бас иеміз.

Сондықтан шежірелік сананың қазақ әлеуметінде алатын орны биік тұрады, сонан кейін барып тарихи деректі уақиғалар орын алады. Аруақтарға деген ілтифат, құрмет қазақ шежіресінің басты сипаты. Бұл найман шежіресі ғана емес, жалпы қазақ шежіресіне ортақ қасиет.

Қазақ шежіресі – аталар тізімі дедік. Қытайдың иероглифтік отбасылық генеалогиялық тізбесінен қазақ шежіресінің бір кемшілігі мұнда атаның өмірі туралы ешбір қосымша дерек, әлде хронологиялық мәлімет көрсетілмейді. Қазақ шежіресі аталық жүйенің қырағы сақшысы, туыстық қатынастарды «ата жолымен» реттейді, некелік қатынастарды «тәртіпке» келтіреді.

Әйелдерді көптеген қосалқы, «керек емес» қызметтен босатады, тек ұрпақ жалғастыру функциясымен айналысуға мүмкіндік тудырады. Шежіренің сайып келгендегі мақсаты – ұлт генефонияның шалыс некелік қатынастардан туатын ұрпақ әлсіздігінен, эндогамиялық некеден сақтандыру болып табылады. Бұл тек қазақ халқына тән қасиет, қазақтың басқа нәсілдерден артықшылығы да, кемшілігі де осы болар.

Сәбетқазы Ақатай, мәдениеттанушы, философия ғылымдарының докторы, профессор